

Onderstromen in Duitsland

door Renate van der Veen te Frankfurt am Main (Februari 2016)

Verdwenen schoonheid

Op zoek naar mooie Duitse binnensteden raak ik gedesillusioneerd. Is er dan geen enkele stad in Duitsland met een mooi middeleeuws stadscentrum? Zo'n stad waar je proeft dat er lang geleden al leven was. Zoals Edinburgh waar ik met een beetje fantasie ridders en jonkvrouwen te paard door de straten zie rijden. Of Amsterdam waar ik dienstbodes met boodschappen over de bruggen hoor klakken of een paardenkoets zie stilhouden bij de burgemeesterswoning.

In Duitsland moet je echt naar zoeken naar mooie stadskernen, want de meeste oude binnensteden zijn in de vorige eeuw systematisch platgebombardeerd en razendsnel goedkoop en fantasieloos herbouwd. Ik woon nu anderhalf jaar in Frankfurt am Main en heb echt door de gevels heen moeten leren kijken. Achter een liefdeloze gevel kan namelijk best een mooie winkel of gezellig café schuilgaan.

Zo was Frankfurt am Main voor de oorlog

Zo is Frankfurt am Main nu

Onmetelijk lijden

Ik probeer me voor te stellen hoe dat gebeurde. Dat eeuwenoude binnensteden systematisch zijn vernietigd (600.000 burgerdoden, 3,5 miljoen huizen vernietigd en 7,5 miljoen daklozen), zodat de schoonheid uit het straatbeeld is verdwenen. En soms stel ik het me dan persoonlijk voor: Dat daar branden hebben gewoed, dat alles in puin lag, dat er volwassenen en kinderen onder dat puin lagen. Echtgenoten die aan het vechten waren of verdwenen en die niet wisten of hun huis nog overeind stond en waar hun gezin, vrouw of kinderen waren. Wat een hartverscheurend en onmetelijk lijden moet dat geweest zijn. Wat een wanhoop zal men gevoeld hebben bij het verlies van wat ze hadden.

Maar ik heb er nauwelijks over gehoord of gelezen, terwijl ik toch veel gelezen heb over de Tweede Wereldoorlog. Een Duitse vriendin verklaart

dat bij deze kant van de Tweede Wereldoorlog stilstaan niet kan, omdat Duitsland de oorlog heeft veroorzaakt en verloren en dat de Duitsers schuld hebben aan eveneens onmetelijk lijden in heel Europa, waardoor 55 miljoen mensen in zes jaar tijd de dood vonden. En omdat zij merkt dat pogingen om aandacht te hebben voor het leed van Duitsers worden gekaapt door neonazi's.

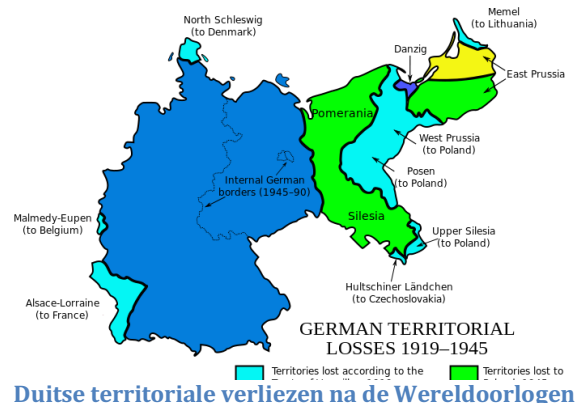
Als ik in Frankfurt op straat oudere mensen tegenkom, kan ik het niet helpen me af te vragen wat zij in de oorlog hebben gedaan. Ik zie de deftige dame met haar arrogante blik. Is ze fout geweest? Misschien is die bontjas wel gestolen van een joodse familie? En die man daar, met zijn verfrommelde regenjas, die heeft zo'n zachtaardige uitstraling, zou die hebben moeten vechten en zo ja aan welke kant?

Van belang is daarbij te weten dat ik een grote interesse heb voor de Tweede Wereldoorlog. Ik lees sinds mijn achtste zo'n beetje alles wat los en vast zit over dit onderwerp. Als kind vond ik de holocaust zo'n ongelooflijk verhaal, dat ik het wilde doorgronden. Ik wil nog steeds begrijpen waarom mensen zich gedragen zoals ze zich gedragen. En hoe zit het met dader- en slachtofferschap?

Die fascinatie heeft ook te maken met mijn eigen familieverhalen vanuit drie verschillende invalshoeken: verzetsstrijders, onderduikhelpers en collaborateurs. Al deze verhalen legden de nadruk op de Duitsers als daders. Maar naarmate ik hier langer woon, vraag ik me steeds vaker af hoeveel de Duitsers in de oorlog zelf hebben geleden. Of zij hun kind hebben verloren? Of zij door hun krijgsgevangenschap mank zijn gaan lopen? Zowel in mijn eigen familiegeschiedenis als in de geschiedenis van mijn woonplaats, lopen het daderschap en slachtofferschap steeds mistiger.

Flüchtlinge

Door de huidige vluchtelingencrisis is daaraan nog een hoofdstuk toegevoegd. Duitse mensen staan namelijk in grote getale als vrijwilligers klaar om vluchtelingen hier te helpen, met Angela Merkel in de voorhoede. In eerste instantie interpreteerde ik deze bereidheid om vluchtelingen op te vangen als ware ze ingegeven door gevoelens van oude schuld en schaamte. Maar door hier te wonen en met mensen in gesprek te zijn, is mij een ander motief helder geworden.

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben namelijk minstens twaalf miljoen Duitsers hun huis en haard moeten verlaten, omdat deze - vaak eeuwenoud Duitstalige - gebieden door de winnaars waren overgenomen ([Wikipedia over verdrijving](#)). De 'Fluchtelingen' en 'Vertriebenen' kwamen naar de westelijk gelegen delen van Duitsland, waar ze opgenomen moesten worden op plekken waar haast niets meer overeind stond en waar weinig levenskwaliteit te bieden was. In totaal waren rond die tijd in het kapotgeschoten Europa veertig miljoen ontheemden onderweg, een chaotische situatie die ons voorstellingsvermogen te boven gaat. En een ware vluchtelingen crisis. Veel Duitse gezinnen weten dus als geen ander wat het is om een vluchteling te zijn en te moeten vluchten voor geweld.

Mijn perspectief

Gaandeweg wordt mij duidelijk hoeveel leed er ook in Duitsland is geweest de afgelopen eeuw. Door jarenlang als slachtoffer van Duitse daders naar de Tweede Wereldoorlog te kijken, is dit deel – dat ook de Duitsers slachtoffer waren - aan mijn gezichtsveld onttrokken geweest. Ik heb me eerder onvoldoende verplaatst in hoe de oorlog voor Duitse gezinnen geweest is. Door nu de persoonlijke verhalen te horen, verbreedt mijn perspectief. Het beeld van dader en slachtoffer wordt complexer en reëler.

Het gaan zien en begrijpen van de dader- slachtofferdynamiek is echter ook in Duitsland niet gemakkelijk. Het leed van de daders is niet zomaar toegankelijk. De eerste generatie spreekt er waarschijnlijk niet over uit schaamte of schuld of om die verschrikkelijke tijd (en emoties) achter zich te laten en vooruit te gaan. De tweede generatie durft niet verder te vragen, nadat ze om een stilzwijgen is gestuit. Het is naar ik begrijp pas de derde generatie die durft door te vragen om te weten en te begrijpen. En het is ook pas de derde generatie aan wie de grootouders hierover durven te vertellen.

Het leed zit verstopt in mensen en familiegeschiedenissen en wordt nu langzaam maar zeker bekend en te bevatten. Direct na de oorlog is er ook nauwelijks over geschreven. En het gebrek aan oude stadscentra met alle schoonheid van dien, is voor veel generaties gemeengoed geworden. Daar is misschien geen bewustzijn van een gemis. In Duitsland kent men ook geen nationale Dodenherdenking. Terwijl dit jaarlijks terugkerende moment in Nederland juist wordt aangegrepen om te herinneren, te rouwen en nieuwe getuigenissen in boeken of documentaires te publiceren. Maar deze kans heeft Duitsland dus niet.

In het naoorlogse Duitsland is overigens in het onderwijs veel aandacht voor bewustwording over de Duitse geschiedenis. Maar dit was vooral gericht op het onderzoeken van schuld en daderschap en waartoe fascisme en imperialisme kan leiden.

Onderstroom van het onuitgesprokene

Langzaam wordt mij duidelijk dat in mijn nieuwe naaste omgeving een onderstroom aanwezig is van onuitgesprokenheid. En op een dag onderweg van Nederland naar Duitsland bedacht ik hoe mooi het zou zijn met Duitse mensen in gesprek te gaan over het tot-nu-toe onuitgesprokene. Ik ben daarom op stap gegaan met de vraag, welke invloed de Duitse geschiedenis heeft op het dagelijks leven. Op mijn eerste vraag naar bereidheid hierover in gesprek te gaan, kreeg ik positieve reacties. Sommigen van mijn Duitse gesprekspartners reageerden geëmotioneerd omdat dit een latente behoefte aan dialoog blijkt te raken en anderen zijn verrast dat een Holländerin daar belangstelling voor heeft. Deze eerste reacties hebben mij moed gegeven om dialooggesprekken te gaan organiseren.

Anselm Kiefer - Goldhair

Gesprekken

Ik ben gestart in een buurthuis in Frankfurt met een groep van tien mensen, die ik al een jaar kende. En daarna volgden twee gelijksoortige gesprekken. Tijdens de gesprekken zitten we in een kring zonder tafels ertussen en met de dialoogvraag “De invloed van de Duitse geschiedenis op het dagelijks leven” in het midden op de grond. De vraag focust op persoonlijke ervaringen van de mensen. Deze vraag is dus breder dan alleen de Tweede Wereldoorlog. Ik vraag naar de invloed van de geschiedenis op het leven, zodat iedereen in Duitsland, waar je ook vandaan komt of is opgegroeid, kan meedoen door ervaringen te delen. En deze ervaringen variëren enorm.

In deze gesprekken kwamen vaak verhalen naar boven over opgroeien als kind met zwijgzame ouders. Volwassenen die vertelden dat zij wisten dat hun ouders - vaak als kind - nare dingen hadden meegemaakt waar ze moeilijk over konden spreken. Dit leidde ertoe dat er op een diep niveau wel liefde voor die ouders wordt gevoeld, maar dat ze niet altijd snapten waarom de ouders zijn als ze zijn. Er was ook een verhaal over geboren worden in de oorlog tijdens bombardementen. Dit leidde tot existentiële

vragen over je gevoel van veiligheid en of je wel mag bestaan. Een vrouw vertelde over opgroeien in de DDR, waardoor het na de val van de muur moeilijk was voor zichzelf te leren beslissen, omdat gehoorzamen wat er werd opgedragen en pragmatisme, de manieren waren om in de DDR te (over)leven. Een man – die buiten Europa was geboren - vertelde over opgroeien in Duitsland. Door deze dialoog begreep hij ineens veel beter waarom hij soms een hoog niveau van stress ervaart in de dagelijkse omgang en dat Duitsers een hang kunnen hebben naar regels als houvast.

Het meest in het oog springen de verhalen over ouders en grootouders die verdreven zijn uit de oostelijke delen van Duitsland aan het einde van de oorlog. Deze ingrijpende gebeurtenis heeft destijds bijna iedere familie in Duitsland op een of andere manier geraakt. Mensen die van het ene op het andere moment alles wat ze hadden moesten achterlaten, overwinnaars die zich gerechtigd voelden vrouwen en meisjes te verkrachten en gezinnen die lange tijd geen plek konden vinden om daarmee een veilig thuis te creëren voor hun kinderen.

Duitse vluchtelingen aan het einde van de Tweede Wereldoorlog

De wijze waarop deze ervaringen een spoor trekken in generaties die na hen zijn gekomen variëren. Sommige mensen blijven moeite hebben zich ergens thuis te voelen en te wortelen. Als je ouders veel verhuisden omdat ze geen veilig heenkomen konden vinden, kan dat een onderstroom of patroon worden in een familie dat je nergens kunt landen. Anderen spreken van angstige ouders, waardoor ze zich belemmerd voelen om vrijuit te leren leven.

Deze verhalen zijn uiteraard niet representatief voor alle families in Duitsland, maar het levert wel een ander zicht op de samenleving. Niet alleen voor mij als relatieve buitenstaander maar ook voor Duitse deelnemers zelf omdat ze patronen herkennen en zich met andere verhalen kunnen identificeren.

Gezonde samenleving

We eindigen ieder dialooggesprek met de vraag naar beelden van een samenleving waarin iedereen een goede verstandhouding heeft tot de geschiedenis. Opvallend daarbij is het belang dat mensen eraan hechten om nakomende generaties op te voeden vanuit de wens dat zij opgroeien tot

mensen met een stevige ruggengraat en een groot hart. Of - in andere woorden - op te voeden tot vrijdenkende mensen met compassie. Daarbij ervaren mensen een persoonlijke diepgevoelde wens om degene te zijn die lastige zich herhalende patronen in de familie kan doorbreken en zich daarvan te bevrijden.

Daarnaast is het alsof deelnemers zich door de vraag herinneren welke rijkdom er in het Duitse cultuurgood aanwezig is. Een enorme vloed aan dichters, schilders, filosofen, uitvinders, mystici, ontwerpers, componisten passeert de revue en mensen verheugen zich daarover. Dit zijn positieve gevoelens die inspireren om schoonheid te zien en ervaren. Voor mij is het een mooie en verrassende wending; iets dat ik niet had voorzien toen ik met het organiseren van deze dialooggesprekken begon.

Schone onderstroom

De kracht van een cultuur vol schoonheid, wijsheid en inventiviteit is heelt moeilijke ervaringen. Daarvoor zijn de Duitsers gelukkig niet afhankelijk van oude mooie binnensteden. Zij hebben ook duurzame bronnen beschikbaar, zoals de onderstroom van een collectief geheugen met verhalen, gedichten, muziek, natuurkennis en meer.

Door de gesprekken leer ik het land waar ik nu woon beter kennen. Het zorgt ervoor dat ik me er thuis ga voelen, dat ik me trots ga voelen op het culturele erfgoed. En ik begin de Duitse taal steeds meer te waarderen. Tot slot ben ik erg blij dat ik in een land leef dat een genereus welkomstgebaar naar vluchtelingen heeft gemaakt. Een Duitsland dat worstelt om die boodschap ook waar te maken, maar het voordeel heeft dit vanuit een positieve welkome grondtoon en gezonde onderstroom te doen.